

VAJDASÁG: A KULTURÁLIS IDENTITÁS KIALAKÍTÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

LOSONCZ ALPÁR

BEVEZETÉS

A vajdasági regionális törekvések témája már régóta jelen van a közéleti beszédben éppúgy, mint a mindennapok normális jellegű kommunikációs csatornáiban. Vajdaságra mint olyan sajátos entitásra, amely a jellegzetességeivel elkülönül a makrokörnyezettől, különféle politikai és kulturális szubjektumok hivatkoztak. Természetesen, a regionalizmussal kapcsolatos követelések a tágabb szociális dinamikától függően különböző hangsúlyt kaptak. A Vajdaságra való hivatkozás azonban mindig magában foglalta a szerb nemzetállam fellépését illető kritikát is. Mégpedig a) a mindennapi élet azon hagyományos mintáinak a felidézését, amelyek a mentalitásban gyökereznek, b) a fennálló etnikai különbözőségek emlegetését, és végül c) a demokratizálódás hiányával és a mélyen gyökerező szerbiai centralista hagyományokkal szembeni polemikus hangvételt. Az említett elemek számtalan alkalommal egyidejűleg jelennek meg, nem világosan, mai napig is tartó konfúziót teremtve. A vajdasági regionalizmust számos jó szándékú kiállítás jellemzi – a fellépéseket érzelmi azonosulások színezik, amelyeknek azonban gyenge az intézményes erejük.

A vajdasági regionalizmus vizsgálata a tavaly októberi politikai változással új, posztmilosevići szakaszba lépett, elsősorban a fölerősödött elvárásokra való tekintettel. Eltűnt ugyanis a színről az a politikai tényező, amelyet Vajdaság autonóm berendezésének lerombolójaként

azonosítottak, és amely a regionalizmus intézményesítésének akadályaként volt felismerhető. Létrejöttek a liberális és demokratikus Szerbia megteremtésének az előfeltételei, kitérült a kapu a regionális irányvételnek egy másfajta megfogalmazása előtt. Ugyanakkor a politikai és kulturális elit nyilvános diskurzusában szembesülünk Szerbia kulturális és intellektuális örökségével. A liberális nacionalizmus és annak módzatai ugyanis erősen gyökereznek a politikai és az intellektuális nyilvánosságban. Eredeti formájában a liberális nacionalizmus alapvető mintájául az egyéni jogokat választja a nemzetállam keretein belül. Emellett kifejezett kételyt tanúsít a kollektív identitás formáival szemben. A liberális nacionalizmus reduktívan viszonyul a közösségi identitás nyilvános képviseléséhez. Szerinte a regionális és más közösségi mintákhoz való közelítésnek dezintegráló következményei lehetnek. A liberális nacionalizmus meghatározóan jelen van ebben az időszakban is, mi több, még a szerbiai demokratikus rendszer stabilizálódásának esetén is rendkívül erősek lehetnek a pozíciói. Ennek részbeni oka, hogy az új gazdasági és kulturális elit érdekeinek egyformán megfelelhet. A kulturális és gazdasági segélyek elosztása igencsak megegyezhet a gazdasági és kulturális elit érdekeivel.

MEGJEGYZÉSEK A REGIONÁLIS IDENTITÁSRÓL

Érdemes rámutatni, hogy a vajdasági regionalizmusról valamennyire is komolyan csak a regionális identitás megalapozottságára való ráeszméléssel lehet gondolkodni. Kulcsfontosságú kérdés marad ugyanis a regionális azonosságtudat konstitúciója. Mert úgy tűnik, számos félreértés éppen a *regionális identitás* felfogásából adódik. Fűzzük hozzá, hogy hiábavaló lenne Vajdaság regionális dimenzióiról tárgyalni, ha nem térnénk ki, a jelen meghatározó dimenzióira. Ennek értelmében Vajdaság eszményítése helyett szem előtt kell tartanunk a) az identitásminták elemzésével kapcsolatos törekvéseket, különösen a kultúra rendkívüli jelentőségét az identitás vonatkozásában, b) az európai regionalizációt és c) a globalizációs folyamatokat. Csupán a felsorolt tényezők vizsgálata után mérhetjük fel „a regionális identitás kiépítésének”¹ a lehetőségeit Vajdaságban.

Mindjárt az elején szeretném *normatív síkon* megjelölni, mit tartok regionális identitásnak, és milyen irányjelzőket tartok szem előtt, amikor Vajdaságról beszélek. Identitáson általában azt a folyamatot értjük, amelynek során ráékszélünk az önmagunkról egyébként öntudatlanul alkotott képre. Ha identitásról beszélünk, mindig érdemes értékelni azt az utat, amely az öntudatlanul kialakított képek és az azokra való ráékszélés folyamata között húzódik.² A regionális identitás az önmagunkról *közösen* alkotott képekre utal, amelyek alapján az adott közösség saját magát látja és meghatározza. A regionális identitás létezése arra a tényre mutat rá, hogy egy meghatározott térség politikai, gazdasági szerveződését úgy fogják fel, mint az adott térség minden tagjának *a közös vállalkozását*. Ezzel azt jelezzük, hogy a regionális identitás gyökerében meghatározott *közösségi struktúra* és ragaszkodás van, amelyek irányjelzőként szolgálnak az ugyanahhoz a régióhoz tartozók számára. Az adott térséghez tartozók nem olyan egyéneknek tartják magukat, akik csupán véletlenül kötődnek egymáshoz, mert egymás iránt nagyobb felelősséggel viseltetnek, mint az ugyanazon ország más polgárai iránt. Kiválnak az állam makrotérségéből, és sajátosságaikat közös fellépéssel igazolják. A regionális identitás tehát csak akkor lehetséges, ha a régióba tartozók közötti megértéshez szükséges bizonyos habituális hajlandóság megvan. *A bizalom* meghatározott elemei nélkül nem jön létre a közösségi azonosságtudat. Az adott térségben élő minden csoportnak biztosnak kell lennie abban, hogy meghallgatják, és hogy a törekvéseit figyelembe veszik. Más szóval, a regionális identitás kiépítését mindig követi az egyazon regionális térségben élők közötti „tapintatos konszenzus” kialakítása is.³

Facta bruta, hogy a század eleji demográfiai arányokkal szemben a szerbek jelentős többséget képeznek a többi etnikai csoport tagjaihoz viszonyítva. A regionális identitás témájával foglalkozva nyilvánvalóan nem lehet valamilyen idealizált harmónia mögé bújni, hanem figyelembe kell venni az ilyen adottságokat is. Mint ahogy a mai elemzők többsége rámutat, a korszerűsítés elkerülhetetlen homogenizációs következményekkel jár, ami a kisebbségi csoportok számára asszimilációs folyamatokat jelent. Ezenkívül az említett időszakban az etnikai összetétel megváltozásának irányított folyamatai is jelen voltak a tartományban. Vajdaságot mint entitást azonban még mindig a nemzetiségi és vallási

sokszínűség jellemzi, annak ellenére, hogy a XX. században, különösen a kilencvenes években sok tekintetben megváltozott az etnikai térkép. Feltesszük tehát a kérdést normatív projekciónk alapján: hogyan képzelhető el Vajdaság mint *közös vállalkozás* az etnikai és vallási különbözőségek intézményes méltánylásával?

A régióra való hivatkozás feltételezi, hogy a régióhoz tartozók együtt, bizonyos felismerhető értékek alapján, nagyobb egységekhez csatlakoznak. Mert a régió megléte esetén az oda tartozók az állam polgáraiként értelmezik magukat, de ezt a percepciót a regionális hovatarozással közvetítik. Ha megvan a regionális azonosságtudat, akkor a régió minden lakosa az adott térség karakterisztikus jegyei és eredményei által válik felismerhetővé. Stabil mintájú identitást nem lehet csupán a külső környezettel való szembenállás alapján kialakítani. A dichotómiákban való gondolkodás nem elegendő az identitás összetevőinek megjelölésére. Más szóval: a regionális identitást a saját értékmintáink alapján, azaz a létrehozott saját értékeink alapján kell kialakítani. Ennek megfelelően, amikor a vajdasági regionális identitás létrehozásának esélyeit mérlegeljük, figyelembe kell vennünk az említett kritériumokat.

Miért léteznek és keletkeznek a régiók: a regionalizmus lehetséges legitimációs alapjainak a kutatása

Amennyiben Vajdaság regionális identitásának a potenciáljaiért szállunk síkra, akkor nem elég, ha azt kizárólag és redukáltan a szerbiai nem demokratikus és központosító hagyományokkal való szembenállásban jelöljük meg. Ez az utóbbi hagyomány kétségtelenül létezik, ami sok szereplő fellépését igazolja. Az ezzel a hagyománnyal szembeni bíráló magatartás azonban még nem jelenti a regionális identitás megerősödésének a lehetőségét. A hasonló esetek vizsgálatára az ösztönöz bennünket, hogy szükség van a vajdasági regionalizmus legitimációs alapjainak a felkutatására. Nem lehet ugyanis regionális identitásról beszélni, ha nincs meg az az alap, amely összekapcsolja a különféle csoportokat a térségben.

A regionalizmusról folytatott korszerű vitákban rendszeresen fölbukkan három mozzanat.⁴

Az első, hogy a régió különvált és önálló történelmi és gazdasági, újabban pedig még ökológiai entitásként jelenik meg.⁵ A leggyakrabban

azt állítják, hogy az emberek preferenciái a szűkebb környezetben jobban érvényesülnek. A decentralizációnak jelentős információs előnyei is vannak, mert a regionális politika irányítói jobban ismerik az adott környezet szükségleteit. Két példát említünk a mostani régiók hosszú jegyzékéről. Az első választott példánk a spanyolországi Vega Baja Del Segura.⁶ Az adott körzet a reprodukált és habitualizált szocio-gazdasági jellegzetességek és magatartásminták eredményeként jött létre. Pontosabban szólva, a régió a kommerciális mezőgazdaság és az intenzív kézművesség társításának közvetítésével létesült. Ennek során jelentős szerepet játszottak a történelmi folyamatok, de maga az állam is kezdeményezte és támogatta a szakszervezetek és a munkáltatók közötti viszonyok regionális hálózatát. A külső tényezők tehát nem akadályozták a regionális mechanizmusok létrejöttét. A régióba tartozó személyek spontánul teremtették meg azokat az értékeket, amelyeket a mai szereplők is elfogadhatnak, mert legitimek a szubjektumok széles rétegei számára. A másik példa a „nem formális gazdaságok” paradigma keretében a hagyományos kapcsolatokkal egyesített és a szokások által egybegyűlt szubjektumokra vonatkozik.⁷

A régió keletkezésének okait a következőképpen osztályozhatjuk⁸:

- földrajzi és fizikai jellegzetességek,
- hagyományok és kultúra,
- gazdasági szerkezet, például az ipari vagy a mezőgazdasági termelés bizonyos jellegzetességeinek megléte,
- szociális szerkezet.

A második mozzanat, hogy amennyiben a politikai és a jogi intézmények nem tesznek eleget a gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai szükségleteknek, akkor a regionális szintér szereplői olyan követelésekkel lépnek fel, hogy alakítsák ki a regionális politikát a földalap, a gazdasági fejlesztés, a közszolgáltatások pénzelése és a környezetvédelem irányítására.

A harmadik jelenség az olyan külön mechanizmusok létrehozása, amelyek formába öntik a regionális törekvéseket a fennálló szintek alatt. A meglévő példák ugyanis arra a tényre hívják fel a figyelmünket, hogy a regionális berendezés nem mindig követeli meg a regionális intézmények létezését. Bizonyos regionális mechanizmusok ugyanis a különböző helyszínről való szubjektumok érdekeinek társítása, bizonyos lobbik

érdekegyeztetése alapján is működhetnek.⁹ Ennek értelmében különböző érdekcsoportok alakulhatnak, amelyek részt vesznek a politikai és a gazdasági hatalom felosztásában.

Mínthogy a kérdésről *kritikai* elaborátumot készítünk, szükséges annak a megkülönböztetésnek a hangsúlyozása és megszilárdítása, amely kritikai irányvonalként szolgál majd. A regionalizmusról elmélkedve ugyanis fontosnak tűnik hangsúlyozni a különbséget:

1) a decentralizáció, mint a meghatározott illetékességek hordozójának az autonóm fellépéséhez szükséges alap, azaz a decentralizáció mint a meghatározott területi entitás autonómiájának alapja, és

2) a regionalizmus mint a „kényszermentes konszenzus” alapja között.

Decentralizáción olyan folyamatokat értünk, amelyek során a politika alakítása és a végrehajtó hatalom gyakorlása az állami szint alatti nivóra kerül át. A decentralizáció következményeként bizonyos funkciók abban a térben valósulnak meg, amely földrajzilag tekintve, közelebb van a felismerhető körzet bizonyos szubjektumaihoz. Természetesen lehetséges, hogy a különféle funkciók alacsonyabb szintekre kerüljenek, azaz hogy a decentralizált szervek legyenek a különféle illetékességek és hatalmi formák hordozói. Ennek során szó lehet *dekoncentrációról* (ami a decentralizáció legmérsékeltőbb formáját jelenti, valójában közigazgatási decentralizációról van szó¹⁰), vagy *devolúcióról* (a döntéshozatal lehetőségének alacsonyabb szintekre való áthelyezése). Ha az adminisztratív devolúciót vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a központi szervek határozzák meg az általános szerkezetet, a regionális szervek pedig ezt a szerkezetet tartalommal töltik meg, és rendelkeznek a végrehajtás szabadságával. A törvényhozási devolúció esetében még több tartalom kerül át a regionális szintekre, mert itt a politikai illetékességek messze ható felosztása regisztrálható. Bizonyos illetékességek a központi szervek, más funkciók pedig a körzet szintjén valósulnak meg. A törvényhozási devolúciónál jelentős elmozdulás észlelhető az adminisztratív devolúcióhoz képest, mert határozottan különválnak a magasabb és az alacsonyabb szintek funkciói. A decentralizáció legerőteljesebb formájaként a föderációt említik, amely a legmesszebbre megy a politikai funkciók felosztásában. Az ilyen rendszerek a decentralizáció gyakorlását az alkotmányban határozzák meg, s ezzel olyan berendezés

jön létre, amely állandó jelleggel biztosítja a regionális szervek fellépésének hatáskörét.

Rendkívül fontos, hogy:

- az alacsonyabb szintű szervek illetékességébe tartozzon az adó elosztása funkcióik megvalósítása végett,
- a regionális illetékességek hordozóit az adott területi entitás polgárai válasszák meg.

Aligha szükséges külön megemlíteni, hogy erős, mértékadó érvek szólnak a decentralizáció mellett. Úgyiszlván általános egyetértést tapasztalunk a különböző tudományágak elemző megközelítéseiben, amelyek szerint a különféle illetékességek széthelyezésére a területi decentralizáció a megfelelő forma. Hivatkozhatnánk számos bíráló leírásra, amelyek arra mutatnak rá, hogy a hatalom bürokratikus központosítása tehetetlenné teszi a polgárokat. Elveszik a demokratikus kezdeményezések indításának értelmét, és alárendelődnek a központosított hatalomnak. A központosítás tehát, ahogy azt már Tocqueville is meggyőzően állította több mint száz évvel ezelőtt, gyengíti a polgárok demokratikus hangulatát. A területi decentralizáció a jövedelmek és a költségek hatékony elosztására is alkalmas forma. Végül, nem kis jelentőségű az a tény, hogy az európai diskurzusban az uralkodó paradigma a decentralizált formák sokféleségét mint a legjobb európai hagyományok hordozóit támogatja. A különféle autonómiák hálózatoként értelmezett korszerű Európa meggyőzően igazolja, hogy a decentralizáció a közélet hatékony szabályozási, valamint a teher és a haszon releváns elosztási módja.

Ugyanakkor a közép- és kelet-európai, de főleg a jugoszláviai történelmi folyamatok elemzése szükségessé teszi a figyelmeztetést: *nem lehet egyenlőséget tenni a területi decentralizáció és a kényszermentes konszenzus közé*. Lehetséges az olyan helyzet, amikor a decentralizáció képezi az intézményesített keretet a hatalom felosztására annak megtestesítői között, amit egyébként az egykori jugoszláv konstelláció tanúsít. Megvoltak a területi decentralizáció formái, ám azok a hatalom bizonyos típusának a megvalósítását szolgálták. Kosovo ezeknek a példának a sorába tartozik. Teljességgel lehetséges, hogy létezik olyan területi decentralizáció, amelyhez nem ragaszkodnak sem a többség, sem a kisebbség tagjai. Az ezekben a régiókba tartozók a területi ösz-

szeffonódottság ellenére sem értelmezték a demokratikus kezdeményezések megvalósításának az alapjaként a hovatarozásukat. Mint ahogyan más példák is mutatják, a decentralizációban megnyilvánulhat *a hatalom technológiája*, a hatalomé, amely nem a pluralizmushoz idomul, hanem éppen a decentralizáció által végzi a társadalom erőszakos egyesítését. A területi decentralizáció tehát eszközként szolgált annak érdekében, hogy lehetővé váljék a politikai és a kulturális éltek részvétele az illetékességek felosztásában. Ennek a figyelmeztetésnek megnő a jelentősége, ha a Vajdaság kulturális sokrétűségét, többkultúrájúságát tartjuk szem előtt. Ha a decentralizáció nem párosul a plurális kulturális jegyek tiszteletben tartásával, akkor a meghatározott keretek erőszakos kényszerítését, azaz végső esetben a kulturális minták erőszakos egyesítését képviseli. Nyilvánvalóan meg kell különböztetni a területi decentralizációt a kollektív identitás kialakulásától, amely keretbe foglalja a konszenzuson alapuló közös törekvéseket.

VAJDASÁG REGIONÁLIS IDENTITÁSÁNAK LEGITIMÁCIÓS FORRÁSAI

A hagyomány mint legitimációs forrás

A hagyomány nemcsak azért vetődik fel a legitimáció lehetséges alapjaként, mert a különféle vajdasági tényezők retorikájában hangsúlyt kap, hanem azért is, mert a hagyomány valóban jelentős forrása lehet a legitimációs cselekedeteknek. Azonban ha megkíséreljük, még ha teljesen igénytelenül is, hogy vajdasági viszonylatokban értelmezzük a hagyomány jelentését, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a hagyományra való hivatkozást számos ellentmondás terheli. Kétséges ugyanis, hogy fel lehet-e idézni olyan jelentéseit a vajdasági hagyománynak, amelyek alapul szolgálhatnak a regionális közösségi identitás kiépítéséhez. Mert a hagyomány nem mutat fel olyan jelentéseket, amelyekkel kapcsolatban a fentebb említett értelemben konszenzus várható.

Ezt egyértelműen megmutatja az egyes történelmi eseményekhez való kötődés kísérlete. Teljesen világos, hogy a XIX. századnak, pontosabban 1848-nak a felidézése, majd az 1918-ra vagy 1945-re való hivatkozás nem felel meg az általunk említett mércéknek. A feljegyzett történelmi helyzetek ugyanis inkább a különböző és ellentétes értelme-

zések forrásai, amelyek nem szolgálhatnak útmutatóként, és nem illesz-
kedhetnek bele a regionális identitásba. Nem kell megfeleledkezni arról,
hogy a sorsdöntő határozatok a partikuláris nemzeti konceptus megva-
lósulásához kötődtek (1918), és hogy magukban foglalták a lakosság
nagy részének a kizárását a döntéshozatali eljárásból. Ha a közelmúltat
vizsgáljuk, hasonló nehézségekre bukkanunk. Az 1974-es alkotmány
Vajdaságot látszólagos állami kiváltságokhoz juttatta, beillesztve az ak-
kori tartományt az állam egyesítésének kommunista típusába. Viszont
az adott időszak következményeinek már a futólagos áttekintése is azt
mutatja, hogy éppen a multikulturális szerkezetet sújtották a negatív
változtatások. A kisebbségeknek „az uralkodó kohézióba” való integ-
rálása az asszimilációs tendenciákat és az etnikai térkép átszabását hozta.
Persze, ez a lehangoló diagnózis nem jelenti azt, hogy az együttélés
mindennapi, rutinos formái az évtizedek során a Vajdaságban nem
mutatták fel a tolerancia elemeinek repertóriumát. Ellenkezőleg, ez az
elem, amely a pragmatikus irányvétel alapját képezi az életvitel
különböző formáinak az összességében. A multikulturalizmus elmélete
azonban arra figyelmeztet bennünket, hogy a személyes és a közösségi
tolerancia rendkívül hatástalan, amikor a plurális kultúrák *intézményes*
megerősítését akarják elérni. A mi diagnózisunk a súlypontot arra a
tényre helyezi, hogy a történelmi helyzetek megítélése túlságosan el-
lentmondásos lehet, és hogy azok a lakosság jelentős részét kizárták a
saját sorsuk irányításából. Ez az „*előírányzott*”, *ráerőszakolt, nem pedig*
a kényszermentes egyetértés modellje, amely mind kevésbé felel meg a
korszerű követelményeknek. Ebből pedig az következik, hogy a hagyó-
mány revitalizációjának mint a Vajdaság lehetséges legitimációs forrá-
sának áthidalhatatlan gyengeségei vannak

Vajdaság mint a nemzetek feletti törekvések kerete

Vannak érvek, amelyek arról szólnak, hogy a regionalizmust alkal-
massá kell tenni a többség nemzeti aspirációinak és a nemzetiesítéssel
terhelt kisebbségi irányvételnek a megszelídítésére. Ezek az argumen-
tumok azt a nézetet feltételezik, amely Vajdaságot mint a nemzeti és a
demokratikus törekvések között létrejött egyensúly megtestesítőjét mu-
tatja be. A Szerbiában a kilencvenes években burjánzó etno-nacio-
nalizmussal szembeni bíráló és nemes magatartásból indulnak ki, és a

nyers partikularizmussal szembeni ellenszegülés hagyományát hordozzák magukban.

a) Az összehasonlítás érdekében ajánlatos a következőket megjegyezni. Európában a regionalizmus egyrészt a „gerillaharc” szerkezetét és stratégiáját jelenti, vagyis a nemzetállam részéről megnyilvánuló kiegyenlítés elleni lázadást. Másrészt viszont a regionalizmus az etnikai enklávék szeparatista célú, az önálló államiság megteremtésére irányuló törekvéseit jelenti. Egyszerűen etnikai alapon kialakított régiókkal találjuk magunkat szemben. Európában a regionalizmus megnyilvánulása elkerülhetetlenül egyesíti ezt a két, gyakran eltérő törekvést. A regionalizmust tehát nem kezelhetjük olyan keretként, amely automatikusan eredményezi a nemzetek feletti irányvétel.

b) Az említettek mellett ismételten figyelembe kell vennünk, hogy Vajdaságban létezik többség és különféle kisebbségek, amelyek között egyenlőtlenül oszlanak meg a hovatartozásból eredő javak és költségek. A multikulturalizmus éppen a különféle csoportok közötti *szervezetbeli* egyenlőtlenségre való reakció stratégiáját jelenti. Javaslatok arra összpontosulnak, hogy javítsanak azon a gyakorlaton, amely a közös identitást a mereven, elvontan értelmezett meghatározó jegyek alapján akarja kialakítani. Az absztrakt állampolgárság meghirdetése ugyanis szervezetileg egyenlőtlen helyzeteket teremt s akadályozza a kisebbségek kulturális segélyforrásainak a használatát. A közös identitás nemzetek feletti jellegének bizonyos szférákban, például a gazdaság terén kétségtelenül van megalapozottsága. A kollektív identitás ilyen mintájú rigorózus kiépítésének azonban végzetes következményei lehetnek a kulturális források alkalmazásának rendszerére, amelyek meghatározóak a részleges kulturális identitás kialakításában. Ha a regionális kollektív identitás kialakítását a mereven elvonatkoztatott felfogásnak rendelik alá, akkor olyan sémát kapunk, amely a *többség szervezetbeli fölérendeltségét* biztosítja. Egyébként ismeretes, hogy a demokratikus eljárások, ha nem tartják tiszteletben a korrekció mechanizmusát, rendszeresen hátrányos helyzeteket teremtenek a kisebbségi csoportok számára.¹¹

Ha konkrétan beszélünk a Vajdaságról, akkor az említett tény érdekesebb többszörösen is hangsúlyozni. Mert a regionális identitás is megragadhat a többségi demokrácia hálójában, amennyiben nem nyitott a kisebbségi identitások intézményes igazolása előtt. Gyakran találko-

zunk olyan megnyilvánulásokkal, amelyek a külső környezettel szemben regionális követelésekkel lépnek fel, azaz a regionalizmus fellépését példázzák. Más szóval: a külső környezet felé egy *kollektív* identitás perspektívájából formálják meg a fellépésüket. Ugyanezek a szereplők azonban elhatárolják magukat a kisebbségi identításoknak a regionális identitás keretein belül való kialakulásától, vagyis ellenzik a regionális térségnek a kisebbségi identításoknak megfelelő felosztását. Amikor a kisebbségi követeléseket mint „nemzetieskedőket” bírálják, akkor az egyéni szabadságra hivatkoznak a kollektív identitás viszonylatában. *De facto* tehát a kollektív identitás egyik típusát (a regionálisat, ugyebár) fölébe rendelik a kollektív identitás egy másik típusának. Csak az összes identitás intézményes kialakításának tiszteletben tartása hozhatja meg, hogy Vajdaságban a regionális identitás *nyitott* identitássá váljék. Különben elkerülhetetlen a többségi demokrácia csapdája, amely a *pluralitás semlegesítésében* nyilvánul meg.

A TERÜLETI AUTONÓMIA MINT A LEGITIMÁCIÓ ALAPJA

Itt a korábbi állításainkhoz kapcsolódunk, amelyekben arra a következtetésre jutottunk, hogy nagy különbség van a decentralizáció és a regionális identitás kialakítása között. Ennek során szem előtt tartottuk, hogy az egyetértés alapján szerveződött közös élet és a területi autonómia között nincsenek egyértelmű kapcsolatok. Most hozzáfűzünk még egy, tapasztalati indokot, amely igazolja az álláspontunkat. A *demokratizálódás lehetőségét* vizsgáljuk ugyanis, amely nem kötődik területi entitáshoz a régió értelmében.

A területi autonómia létrehozásának stratégiája kifejezheti az állam és a terület közötti hagyományos viszonyt. Szokásos ugyanis, hogy az államra, vagy az állam részeire úgy gondolnak, mint entitásokra, amelyek az adott területtel rendelkeznek. Bizonyos múltbeli tendenciák vizsgálata és a korszerű gondolkodás azonban helyesbítésre ösztönöz bennünket.

Európában meg is van az egymást átfedő és decentralizált politikai egységek hosszú premodern hagyománya.¹² Rendkívül szemléletes példák idézik fel e hagyományt, amely azt bizonyítja, hogy lehetséges bizonyos, jelentős!, igazgatási funkciók létezése a meghatározott területhez való kötődés nélkül. Hasonló tendenciákkal találkozunk a mai

Svájcban és az Egyesült Államokban is. Svájcban¹³ igen nagy számú közigazgatási egységet lehet bejegyezni. A 26 kanton mellett 8000 különböző fajtájú kommunát tartanak nyilván. Ezek közül 2940 politikai közösség a lakosság státusának meghatározásában is illetékes. A kommunák jelentős fokú autonómiával rendelkeznek, a közigazgatási funkciók különféle formáit gyakorolhatják, egyebek között adót is kivethetnek. Tekintettel arra, hogy az adólabák különböznek, a polgárok előtt összehasonlítható közigazgatási egységek állnak. Emellett több mint 5000 átfedő, funkcionális kommunát is bejegyeztek. Különösen ismertek az oktatás terén működő funkcionális kommunák, amelyeknek szintén lehetőségük van adó begyűjtésére a polgárok egyöntetű beleegyezése alapján. Az oktatási kommunák lehetőséget nyújtanak a különféle politikai kommunákból való gyermekek képzésére.

Az Egyesült Államok esetében érdemes felfigyelni arra, hogy Tocqueville múlt századbeli diagnózisa ma is beigazolódik. Tocqueville ugyanis feljegyezte, hogy Amerikában szemben találta magát az erős központosítás és a közigazgatási decentralizálás szintézisével. Erre vonatkozólag különösen hangsúlyozta, hogy a községi önkormányzat, a helyi szintű hatalom gyakorlása nélkül, ahol a polgárok bevonása a legpéldásabb, nem lehet kitapintani a szabadság érverését. Fűzzük hozzá, hogy a lokális környezethez kötődő hatalom decentralizálása rendkívül jelentős helyet foglal el az amerikai szintér mai analitikusainak érvelésében is.¹⁴ Ezekben az elemzésekben azonban a lokalizmus és a regionalizmus nem egyszerűen mint egymást kiegészítő mozzanatok szerepelnek, hanem állandó a figyelmeztetés a regionalizmus és a lokális környezet lehetséges konfliktusaira, mi több, a regionalizmust a centralista törekvések *lehetséges forrásaként* tüntetik fel. Azt állítják ugyanis, hogy a regionalizmus, bármilyen formában jelenjen is meg, sokkal kisebb mértékben van meghatározva, mint a szabadság gyakorlásának lokális keretei. A regionalizmus ezek szerint a leírások szerint a despotizmus fészkévé is válhat, ha nem biztosít kereteket a plurális intézményes rendszer kialakulásához és fenntartásához. Láttuk tehát, hogy a mai gyakorlat ismeri a demokráciának mind területi, mind területhez nem kötődő formáit is, s ezért nem mondható ki, hogy a területi autonómia meghatározott formája a demokratizálódás biztosítója.

VAJDASÁG MINT EURORÉGIÓ

Vajdaságnak mint eurorégióknak a megjelölése a) a szerbiai Európa-ellenes tendenciák bírálata, s ezzel összhangban az európai struktúrákhoz való csatlakozás keresésén, valamint b) az eurorégió kontinensünkön betöltött szerepének, jelentőségének a nyolcvanas és kilencvenes években való növekedésén alapszik.¹⁵ Eurorégióknak elsődlegesen az együttműködés formáját értjük, amely átlépi a határokat, és egyesíti a hatalom helyi és regionális képviselőit és az egyéb társadalmi szereplőket. A felismerhető közös gazdasági érdekek mellett észrevehető, hogy az eurorégiók a határon túli együttműködés kapacitásainak serkentése céljából alakulnak meg, amivel erősíteni szándékoznak a kölcsönös bizalmat, Közép- és Kelet-Európa e ritka segélyforrását. A regionális kapcsolatteremtéssel, a közös megegyezések gyakorlásával tehát, a meglévő határok mellett, olyan hálózatot próbálnak létrehozni, amely túlhaladja a múlt felgyülemlett terheit.

Mint ismeretes, 1997-ben Vajdaság részvételével létrejött a Duna-Maros–Körös–Tisza eurorégió. A DMKT ugyan a régi, nem demokratikus szerbiai rendszer idején alakult ki, de mégis előlegezte a közös megegyezés számtalan formáját, különösen mikroszinten. A következő időszak eseményei természetesen nem kedveztek széles hálózatú kapcsolatok kialakulásának, s a DMKT lehetőségei egyelőre kihasználatlanok maradtak.

Természetesen most nincs lehetőségünk e kérdéskör alaposabb áttekintésére. Vajdaságnak mint eurorégióknak a konceptusa nagy figyelmet érdemel, és teljes támogatást kell kapnia a jövőben. Az elképzelés azonban egyelőre még nem alakult ki, majd csak a jövőbeni folyamatok, a kérdéssel kapcsolatos politikai akarat megnyilvánulása mutatja meg az euroregionalizmus lehetőségeit a Vajdaságban. Az euroregionalizmus esetleges erősödése azonban nem jelenti azt, hogy el fog tűnni a *kulturális differenciációval* való szembesülés szüksége a Vajdaságban. Eleget kell tenni azoknak az alapvető mércéknek, amelyek biztosítják mindenki számára a kulturális elismerést és a társadalmi részvételt, mert éppen ez a feltétele annak, hogy Vajdaság eurorégió lehessen.

Emellett nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy az euroregionalizmus megerősödése szubrégiók keletkezését is jelentheti Vajdaság keretein

belül, azaz határ menti alterületek kialakulását, amelyek a más országok hasonló határ menti régióival működnek együtt. Ez a Vajdaságon belüli bizonyos körzetek megerősödését jelentené, bizonyos értelemben területének az új, szubregionális vonalakkal történő felosztását. Végül is, ez a tendencia teljesen összhangban lenne az európai normákkal. A demokrácia létrejöhet mind a civil egyesülések hálózataként, mind pedig *a szubregionális törekvések együtteseként*. Mint ahogyan lehetséges, hogy a lokalitások legyenek a „szabadság szellemének” hordozói, ugyanúgy lehetséges, hogy a szubrégiók legyenek a demokrácia megnyilvánulásának a képviselői. Ebből következhet, hogy Vajdaságot sem kell szükségszerűen a területi autonómia térségeként kezelni. A különféle civil és szubregionális törekvések kereteként is elképzelhető.

VAJDASÁG MINT GAZDASÁGI ENTITÁS

A gazdasági indítékokat már korábban úgy jelöltük meg, mint a regionális törekvések jelentős dimenzióját. A regionális eltérések már sokszor szerepeltek témaként a különféle tudományágakban. A gazdasági különbségek megállapítása alapján jönnek létre a politikai irányvétel is, amelyekkel meghatározott szubjektumok lépnek fel a politikai térségben. Némely régiók munkaerő-piacként, mások a megfelelő ügyviteli kultúra kereteiként, megint mások a sajátos termékek piacaként működnek.

A lehetséges vajdasági szubregionalizációra és a szubregionális energiákra vonatkozó észrevételünk éppen a gazdasági érdekeket vette figyelembe. Ám hogy jellemezni tudjuk a gazdaság szerepét az identitás vonatkozásában, szükség van azoknak a társadalmi-gazdasági összefüggéseknek a világos áttekintésére, amelyeknek a keretében ezek a gazdasági érdekek kifejezésre jutnak. Bizonyos, hogy a társadalmi dinamika Szerbiában feltételezi majd a piaci normák bővülését, hogy kaput nyit a gazdasági liberalizálódás előtt. A szabad piac lehetővé teszi a gazdasági szabadság kibontakozását, a gazdasági szándék megnyilvánulását, de az érdekek harcát is kiélezi. A társadalmi elméletírók gyakran vitáznak a kiirtás folyamatairól, mint olyan következményekről, amelyek a piaci normák jelentőségének erősödésével járnak. A piaci normák expanziója „dekontextualizálást” végez, s átrendezi a társadalmi viszonyokat „az

idő-tér meghatározatlan kiterjedésének keretében”.¹⁶ Ezen az a tény értendő, hogy a piac expanziója eltünteti a hagyományos identitásokat, s közülük alááshatja a helyi és regionális identitásokat is. Ugyanezek a teoretikusok persze felhívják a figyelmet arra is, hogy a piac előretörése ellentmondó következményekkel jár az identitás formáit tekintve, de megmarad a könyörtelen tény, hogy a piac immanens logikája felhígítja a hagyományos identitásokat.

Most az vár ránk, hogy a piac és az identitás viszonyainak fenti értelmezését Vajdaság viszonylatában alkalmazzuk. A megjósolt gazdasági liberalizáció ugyanis bizonyosan azzal jár, hogy felbomlanak a regionális identitás eddigi, törékeny formái is a Vajdaságban. Okkal feltételezhetjük, hogy a piaci logika ugyanolyan ellentmondásos következményeket hoz, mint a többi leírt és említett esetben. Ennek értelmében a regionális identitás kiépítőinek és szereplőinek az a feladatuk, hogy elgondolkodjanak a regionális identitás és a piaci „dekontextualizálás” kérdéseiről.

KULTURÁLIS IDENTITÁS, DE MINT ALAPVETŐ DIMENZIÓ

Az eddigiek során a vajdasági regionális identitás kiépítésének különféle forrásait vizsgáltuk. Az a felismerés vezetett bennünket, hogy az identitás igen összetett fogalom, amelynek különböző rétegei vannak, és kétségtelenül csak a különféle dimenziók figyelembevételével kereshetünk választ az identitás tartalmára vonatkozó kérdésre. Elemzésünk megmutatta a regionális identitás bármely különálló dimenzióra való leegyszerűsítésének a gyengeségeit. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretnénk, hogy Vajdaságban a regionális identitás kulcsfontosságú eleme a tartomány *kulturális differenciáltsága*, vagyis az etnikai és vallási különbségek tarkasága.

Ezen a helyen meg kell szilárdítanunk az állításunkat. A regionális identitás a *kollektív* identitás egyik fajtája. Ebből az okból érdemes követeléssel fellépni a kollektív regionális identitás hordozóival szemben, hogy tanúsítsanak érzékenységet a régió keretében meglevő partikuláris identitások iránt. A multikulturális felépítés nem olyan jelleg, amelyet egy kalap alá lehet venni Vajdaság többi jellegzetességével, ez biztosítja ennek a régiónak a *differentia specificá*-ját. Emellett a kultu-

rális különbözőségek intézményesítése jelenti a regionális identitás *alulról jövő* megteremtésének a lehetőségét. A *kulturális különbségek megerősítésének intézményes lehetőségei* jelentik a kulcsot a regionális identitás átgondolására a Vajdaságban. Ezek meghaladják a területi¹⁷ decentralizálás normáinak a hatáskörét. Természetesen egyetlen pillanattig sem vonjuk kétségbe a területi decentralizálás jogosságát, de nem tartjuk elegendőnek Vajdaság plurális kulturális képletének a viszonylatában. Vajdaságban a decentralizálást ki kell egészíteni a kulturális differenciáció lehetőségeivel, mert ellenkező esetben számíthatunk rá, hogy a régi kelepcébe esünk.

Hátravan még, hogy elgondolkozzunk, mit jelent a kulturális differenciáció érvényesítése a Vajdaságban. A hasonló esetek elemzése azt mutatja, hogy a multikultúrájú társadalomban mindig létezik megegyezés a közös politikai-jogi keretekről, amelyek lehetővé teszik a különféle közösségek kulturális igazolását. Mint ahogy számtalan leírás is meggyőzően mutatja, a jól berendezett társadalom feltételezi a közös alapvető politikai normáknak az elismerését, amelyek közvetítenek a különféle politikai közösségek között, és a különféle közösségek kulturális érvényesülését. A tapasztalat azt mutatja, hogy szükség van a plurális társadalomban élők közös politikai identitásáról folytatott megbeszélésre.¹⁸ A Vajdaságra vonatkozó megbeszélés ilyen értelemben inkább *folyamatot*, mintsem befejezett állapotot jelöl, Vajdaság inkább a közös politikai normákról folytatott megbeszélést, nem pedig egyszerűen a területi decentralizálást testesíti meg. Végül a kényszermentes egyetértésnek, amelyet fentebb említettünk, ki kellene terjednie a különféle területekre, a mindennapoktól kezdve az élet egyéb szférájáig. Ez a vajdasági etnikai többség és a nagyszámú kisebbség között jönne létre, amelyek az önkormányzat különféle formáit fejlesztik majd ki a kulturális identitásuk megerősítésére.

Az általunk itt felkínált kép azt jelenti, hogy felélesztjük a régi tocouville-i eszmét az *önkormányzat*¹⁹ különféle formáiról, amelyek lehetővé teszik a kulturális identitások érvényesülését. A múlt egyetlen instanciája sem felel meg ennek a képnek. A kulturális identitások, kisebbségi minták, amelyekkel a Vajdaságban találkozunk, majd csak a különféle önkormányzatok, intézmények, civil társulások hálózata által jutnak teljes kifejezésre.

JEGYZETEK

- ¹ A regionális identitás kiépítése annak a kifejezésnek a parafrázisa, amelyet elsődlegesen a nemzet vonatkozásában használtak, Bendix, R. (1996), *Nation Building and Citizenship: Studies in our Changing Social Order*, Transactions Pubs.
- ² Marquard, O–Stierle, K, Hrsg. (1979): *Identität*, in: *Poetic und Hermeneutik XVIII.*, München.
- ³ Tejlor, Č. (2000), *Prizivanje gradanskog društva*, Beograd, 124.
- ⁴ See, e.g., Briffault, R. (1996) *The Local Government Boundary Problem in Metropolitan Areas*, 48 *STAN. I. REV.* 1115, 1117–1120.
- ⁵ „... földrajzi térség a nagyobb populáció magvával és megfelelő közösségekkel, amelyeknek magas fokú gazdasági és társadalmi integrációjuk van azzal a maggal”, Bureau of the Census, U. S. Dep’t of Commerce, *State and Metropolitan Area Data Book 1991*, at 353 (1991).
- ⁶ Narotzky, S. (2000), *The Cultural Basis of a Regional Economy: The Vega Baja Del Segura in Spain*, *Ethnology*, Vol. 39, 1/2.
- ⁷ Itt pl. az Emilio–Romagna szubjektumainak regionalizmusára gondol, lásd: Capecchi, V. (1989), *The Informal Economy and the Development of Flexible Specialisations in Emilio Romagna*, in: *The Informal Economy*, Ed. by A. Portes, M. Castells, L. A. Benton. The John Hopkins University.
- ⁸ Frey, B., Eichenberger, R. (1999), *The New Democratic Federalism for Europe: Functional Overlapping and Competing Jurisdictions*, Cheltenham.
- ⁹ Scott Bollens, A. (1997), *Fragments of Regionalism: The Limits of Southern California Governance*, 19 *J. URB. AFF.* 105, 118.
- ¹⁰ Példaként Franciaországot lehet említeni.
- ¹¹ Packer, J. (1993), *On the Definition of Minorities*, in: *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities of Europe*, (Ed. By J. Packer and K-Myntty), Abo Academic University, 27.
- ¹² Hayek, F. A. von (1960), *The Constitution of Liberty*, London. Frey, B.S. and R. Eichenberger (1996): *FOCJ: Competitive Governments for Europe*, *International Review of Public Economics*, 16, 315–327.
- ¹³ Frey, *ibid.*
- ¹⁴ *Columbia Law School Public Law & Legal Theory Working Paper Group Paper Number 1 Localism and Regionalism Richard Briffault Version of August 11, 1999.*
- ¹⁵ Esterbauer, F–Penthaler (Hrsg.): *Europaischer Regionalismus am Wendepunkt, Bilanz and Ausblick*, Braumüller, Wien, 1991
- ¹⁶ Gidens, E. (1998), *Posledice modernosti*, Beograd, 30.
- ¹⁷ Caglar, A. A., *Hyphenated Identities and the Limits of Culture*, in: *The Politics og Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community* (T. Modood and P. Werbner eds.), 169.
- ¹⁸ Rendkívül problematikus egyáltalán területhez kötni a kultúrát, Caglar, A. A.: *ibid.*
- ¹⁹ Packer, J. (1998), *Considerations on Procedures to Implement the Right to Self-Determination*, kézirat.